

מעלתה של סעודת מלווה מלכה

הרב אלחנן פרינץ

על החשיבות ללוות את האורחים אף שאינם בני אדם
מה לך פה אליהו?
במה יוצאים ידי חובת סעודה זו ומי הם המחוייבים בה

על החשיבות ללוות את האורחים אף שאינם בני אדם

יש הנוהגים לערוך במוצאי השבת סעודה נוספת ללוות בה את השבת, היא סעודת "מלווה מלכה". יש לעיין במנהג זה, שיש שאינם נוהגים בו, ולבחון האם חומרא הוא או מנהג בעלמא, או שכלולים בו דברים אשר ראוי לכל אדם ללכת בעקבותיהם.

המקור לעשיית סעודת מלווה מלכה מובא בגמרא במסכת שבת¹, וזו לשון הגמרא:

אמר רבי אלעזר: לעולם יסדר אדם שולחנו בערב שבת, אף על פי שאינו צריך אלא לכזית. ואמר רבי חנינא: לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת, אף על פי שאינו צריך אלא לכזית.

כך מבאר רש"י דברים אלו וכותב (שם, ד"ה 'במוצאי שבת'):

נמי כבוד שבת ללוות ביציאתו דרך כבוד, כאדם המלווה את המלך בצאתו מן העיר.

בדבריו, מציין רש"י כי בסעודה זו, מלווה האדם את השבת, וכי דומה הדבר לליווי אורחים. מתוך הקבלתו של רש"י בין קיומה של סעודת מלווה מלכה לדין ליווי האורחים, נראה כי ישנה חשיבות רבה לליווייה של השבת, שכן על מעלת ליווי האורחים והזהירות בה כותב ה"חפץ חיים" ("אהבת חסד" ב', הכנסת אורחים) כי אחר שגומר האורח את אכילתו ויוצא לדרכו, צריך לזהר ללוותו.

¹ דף קי"ט עמוד ב'.

כן ניתן ללמוד על חשיבות הליווי מדברי הגמרא במסכת סוטה (דף מ"ו, עמוד ב'), כי זוהי מצווה אשר אין לה שיעור, והנמנע מללוות את אורחו - הרי הוא כרוצח. כך כותבת הגמרא: "כל שאינו מלווה ומתלווה - כאילו שופך דמים". ה"חפץ חיים" מביא בדבריו כי אצל אברהם אבינו נאמר "גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה", אולם ליווי - גדול מהכנסתם. מדברי הגמרא במסכת סוטה משמע כי הליווי הינו סגולה שלא יארע אסון למתלווה בדרך.

את דברי הגמרא אודות הצורך ללוות את השבת בעשיית סעודת מלווה מלכה פוסקים הרי"ף (שבת דף מ"ד, עמוד ב' בדפי הרי"ף), הרמב"ם (שבת פרק ל', הלכה ה') והרא"ש (שבת פרק ט"ז, הלכה ה'), וכן פוסק זאת ה"שולחן ערוך" (אורח חיים ש'): "לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת, כדי ללוות את השבת". כן מובא בספר "אור זרוע" (ב', צ"ה), כי ישנו צורך לכבד את השבת ביציאתה כבני אדם המלווים את המלך.

דברים אלו נפסקו ב"שולחן ערוך" (אורח חיים ש'), אשר הקדיש לנושא ליווי השבת סימן שלם ומיוחד, בו הוא כותב דין זה, ואלו דבריו: "לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת, כדי ללוות את השבת, אפילו אינו צריך אלא לכזית". מתוך שהקדיש המחבר סימן מיוחד לכך, כותב ה"ילקוט גרשוני" (ש', א') כי שמע שהטור וה"שולחן ערוך" כתבו סימנים מיוחדים על מלווה מלכה וסעודת ראש חודש, לפי שאין העולם נזהרים בזה, וכדי להעיר ולעורר בנושא זה, נכתבו הדברים בהבלטה.²

מה לך פה אליהו?

ה"אור זרוע", בהמשך דבריו, כותב כי מנהג נכון הוא לומר הבדלות ופיוטים שנתפייטו מאליהו. ב"אורות הקודש" (א', קי"ט, "מידת גילוי אליהו"), מבאר הרב קוק את עניין הזכרתו של אליהו דווקא במוצאי שבת, וזו לשונו:

אליהו יושב בכל מוצאי שבת קודש תחת עץ החיים וכותב זכויותיהם של ישראל. על כן, ראוי לכל מי שיש שייכות של תשוקה לרזי תורה, שהיא מידת גילוי אליהו, באיזה דרגא, אפילו אם היא רק בגדר דימיון, או הרגשה, או השגת השכל האנושי, וקל וחומר אם עלה בחסד עליון למדרגות יותר גבוהות, שבכל מוצאי שבת קודש יעשה גם הוא כמעשיו של אליהו, ויעסוק בזכויותיהם של ישראל. ויכיר בהכרה שכלית ובהשגה בהירה וברורה את קדושת ישראל, ויקרת מעלתו, וידבק עצמו בכללות עם קדוש, עם ה',

² בספר "אילה שלוחה", מובא כי שמע בשם הרב ישראל מרוזין שאמר בדרך צחות על מי שאינו נזהרין בסעודת מוצאי שבת ובסעודת ראש חודש, כי קורא הוא עליהם (מלכים א' י"ח, כ"א) "עַד מְתֵי אַתְּם פְּסָחִים עַל שְׁתֵי הַסְּעֻפִּים", כי אלו שתי הסעודות יש להם שני סימנים בפני עצמן ב"שולחן ערוך".

וסגולת נחלתו, שאין קץ ותכלית להופעת אור קודשו של כל יחיד ויחיד שבהם, שגם הריקנים שבישראל – כל העולם משותף עליהם. ויש להתרעד ביראה קדושה, מקדושת הנשמה האלוקית העליינה של כל נפש מישראל, ולהיות מלא שוקקות וחמדת עולמים לקדושת רוממות קרן ישראל בכלל, ולהצלחתו של כל יחיד מישראל בכל מעשי ידיו, בחומריות וברוחניות, ובכל טוב.

על פי הרב קוק, ראוי ליהודי ירא שמיים לעסוק בכל מוצאי שבת קודש בזכויותיהם של ישראל, וללמד זכות אף על הריקים שבישראל.³

מעניין לראות לאור דברים אלו את הנאמר במדרש רבה⁴, האומר שכאשר עושה האדם מצווה – המשיח ואלהיו כותבים, והקב"ה חותם על ידו. זו לשון המדרש:

רבי כהן ורבי יהושע ברבי סימון בשם רבי לוי אמרו: לשעבר היה אדם עושה מצווה והנביא כותבה, ועכשיו – אדם עושה מצווה מי כותבה? אליהו ומלך המשיח, והקב"ה חותם על ידיהם, כההוא דכתיב: 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויקתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו'.

השאלה היא, למה דווקא במוצאי שבת צריך ללמד זכות על ישראל? התשובה לכך הינה כי במוצאי שבת פוסק הגיהנום, ועל כן זהו הזמן הטוב ביותר לאמירת דברי סגוריה, כפי שנאמר במדרש (ילקוט שמעוני, איוב רמז תקק"ו): "כל ימות השנה יורדי גיהנום הם נידונין, ובשבת ובמוצאי שבת עד שהסדרים נשלמים – אינם נידונים".

בספר מלכים⁵ נכתב כי אליהו היה מקנא גדול לדבר ה', ואמר את האמת על כל מעשיהם רעים של בני ישראל:

...ויאמר מה לך פה אליהו: ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי צבאות בני עזבו בריתך בני ישראל את מזבחתיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב ואותך אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה: ויאמר ה' אליו לך שוב

³ מובא באגרות הראי"ה (ב', אגרת תקני"ה לרידב"ז): "וכל עיקרה של ברית אבות, שאיננו פוסק אפילו שתמה כבר זכות אבות, הוא בא מצד כח הסגולה, ובעקבא דמשיחא מגבר ביותר כח הסגולה, שהוא תוכן יזכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה". כלומר לא מצד הבחירה שהיא באה מצד המעשים הטובים שבבנים ומצד התשובה, אלא למען שמו, המתגלה על ידי זכירת חסדי אבות".

כלומר, אף שזכותם של ישראל אינה סופית – הברית לא תמה. "כי עם קדוש אתה לה' אלקיך, בך בחר ה' אלקיך להיות לו לעם סגלה מכל העמים אשר על פני האדמה" (דברים ז', ו') – זוהי קביעה אשר אינה משתנה. זה העיקר, בכל נפש מישראל יש את הפנימיות שבקדושה – אף שלא תמיד ניתן לראות זאת בחיי היום – יום.

⁴ ויקרא רבה פרשה ל"ד, פסקה ח'.

⁵ א', י"ט, י"ג – ט"ז.

לְדַרְכֵךְ מְדַבְּרָה דְמִשְׁק וּבִאֵת וּמִשְׁחָת אֵת חֲזָאֵל לְמֶלֶךְ עַל אָרֶם: וְאֵת
יְהוּא בֶן נִמְשִׁי תִמְשַׁח לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֵת אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפְטַת מֵאֲבֵל
מְחֹלָה תִּמְשַׁח לְנָבִיא תַחְתֶּיךָ.

נראה, כי אין הקב"ה מרוצה מהתנהגותו של אליהו בקנאה העוצמתית שלו, ועל כן הוא מענישו שימשח עתה את אלישע הנביא תחתיו. אולם, מעתה נשאר בעינינו אליהו כפי שציפה ממנו ה', כמלמד סניגוריה על ישראל. למעשה, נדרש אליהו לשנות את עורו וללמד זכות על ישראל.

הטור (רצ"ה) פוסק כי הסיבה בגללה מזכירין אנו את אליהו במוצאי שבת הינה "מפני שאין אליהו בא בערב שבת וגם בשבת... לכן אומרים אותו במוצאי שבת". מקורו של דין זה נלמד מדברי הגמרא (עירובין דף מ"ג, עמוד ב'; פסחים דף י"ג, עמוד א') הכותבת כי "מובטח להן לישראל שאין אליהו בא, לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים, מפני הטורח".

בספר "טעמי המנהגים" (ענייני שבת, תכ"א) מובא טעם נוסף להזכרת אליהו במוצאי שבת, והוא כי פנחס הוא אליהו, אשר נאמר עליו (במדבר כ"ה, י"ג): "וַיִּכְפֹּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", ומכפר הוא והולך עד תחיית המתים, שכן אליהו הוא הנכנס לקבל ייסורים תחת כל צדיק וצדיק, להיות נדון מעוונות השבוע, ובשביל כך רגילים להזכיר את אליהו במוצאי שבת.

במה יוצאים ידי חובת סעודה זו ומי הם המחוייבים בה

אם עד כה הזכרנו כי ישנו עניין להזכיר את אליהו במוצאי שבת וללמד סניגוריה על בני ישראל, יש לבחון מניין שיש ללוות את השבת במאכל? בספר "שיבולי הלקט" (דבריו הובאו ב"בית יוסף", סימן ש') מובא בעניין זה כי איבר אחד יש באדם⁶ ונסכוי שמו, אשר אינו נהנה באכילה אלא במוצאי שבת. על משמעותה של אכילה זו הרחיב ה"מטה משה" (ד', תקי"ג) וכתב בזו הלשון:

כדי לקבוע בלב העם אמונת שכר ועונש ואמונת תחיית המתים
אוכלים מעט במוצאי שבת, להורות כשם שעצם זה אין לו הנאה כי
אם לאחר כלות שבעת ימי השבוע, כמו כן יקבל עצם זה תענוג
והנאה מתענוג עולם הבא אחר כלות ימי שנות האדם.

בהמשך דבריו, מסביר ה"מטה משה" כי הנסכוי הינה העצם אשר ממנה נתהווה האדם, וכאשר ימות האדם - תישאר רק עצם זו ולא תימות או תיפת. אף לא

⁶ ישנה מחלוקת פרשנים היכן נמצאת עצם זו בגוף, לדעת רש"י נמצאת היא בסוף השדרה. לעומתו, כותב ה"כסף משנה" כי מקומה של העצם הינו בתוך הגולגולת. בכתבי האר"י, לעומת זאת, מובא כי העצם מצויה במקום קשר תפילין של ראש.

ניתן לשרוף עצם זה או לטוחנה, משום שזוהי עצם ניצחית, אשר לעתיד לבוא ממנה יחיה האדם, והיא "המקבל עונג ועונש אחרי מיתת האדם, ועצם הזה שורשו ועיקרו מעצם השמים, ובעת התחייה יתרטב העצם בטל התחייה ונעשה כשאור בעיסה ויתפשט לכאן ולכאן".⁷

על פי דברים אלו, ניתן היה לחשוב כי ישנו צורך לאכול את הסעודה לתיאבון, כלומר, כאשר אנו רעבים. על כך אומר הרקנאטי (פרשת תרומה, על הפסוק "וַתֵּתֶן עַל הַשֶּׁלֶחַן"): "אמנם הוא נהנה בסעודה שאין בה אכילה גמורה... כי לא לאכילה הוא צריך, רק מכוונת המצווה הוא נהנה ולא מגשמיות האכילה, שאין נמצאת כאן, ואין נעשית כי אם לשם מצווה בלבד".

ה"משנה ברורה" (ש"י, א') כותב כי כאשר חושש האדם לאכילה גסה בסעודה זו, משום שבע הוא מסעודות השבת - יקיים סעודה זו בדברים אשר ברכתם מזוונות או לפחות על פירות. בספר "קצות השולחן" (ק"י, ח') מקל בשעת הדחק וכותב שיוצא האדם ידי חובה אף בכוס משקה חם. מכל מקום כאשר אוכל האדם, יישב על יד שולחן פרוס מפה, ועליו נר דולק (סידור יעב"ץ). כן מובא בספר "שולחן שבת" (לרב דוד לידא, ע"א, א'): "לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת כדי לזווג השבת בלחם ובפריסת מפה ובהדלקת נרות".⁸

ב"שערי תשובה" וב"כף החיים" מובא כי טוב להכין תבשיל מיוחד בשביל סעודה זו ולא לאכול רק משורי סעודות השבת.⁹ אף מוסיף על כך ה"אליה רבה": "זיהדר לאכול מין שתאב לו ביותר, אף שהוא ביוקר...". על דברים אלו הרחיב "כף החיים" (לי"א, ס"א) וכתב כי מכאן תוכחת מגולה לאלה שאינם נזהרים לקיים סעודה רביעית כהלכה, וחושבים שהיא רק ממידת חסידות, ואין זה נכון לדעת רבותינו הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים.

מעניין לראות כי הזוהר נותן לסעודה זו מקום מרכזי, עד כדי שמי שלא אוכל סעודה זו - הינו כמי שלא אוכל סעודה שלישית בשבת. אביא מדברי הזוהר, כפי שהובאו בבן איש חי (שנה שנייה, פרשת ויצא, כ"ז): "זמי שאינו מקיים סעודה רביעית כאילו לא קיים סעודה שלישית...".

מתוך כך ניתן להסיק כי אף הנשים חייבות בסעודת מלווה מלכה, שכן חייבות הן בסעודה שלישית.

⁷ מדרש דומה לדברים אלו מובא בבראשית רבה (פרשה כ"ח, פסקה ג') על הפסוק (בראשית ו', ז'): "ויאמר ה' אמחה את האדם".

⁸ על טעם פריסת המפה כותב ה"משנה ברורה": "היינו לפרוס מפה על שולחנו דרך כבוד וכן שאר דברים הנהוגים אצלנו בעריכת שולחן".

⁹ יתכן כי דברים אלו מבוססים על דברי המהרש"א במסכת שבת (דף ק"ט עמוד ב') הכותב: "אין זה כבוד סעודת הלוויית מלכה, שתהיה ממה שנותר מסעודת שבת, אבל צריך סעודה בפני עצמה", וכותב ה"חיי אדם" (הלכות שבת כלל ח', ל"ה): "אשרי מי שמקיים סעודה רביעית בפת".

כראיה לכך, ניתן ללמוד ממעשי הגר"א (מובא בספר מעשה רב, אות ל"ט):
 אשתו קבלה על עצמה להתענות הפסקה. והפסיקה בסעודה
 שלישית ותכף אחר הבדלה שכבה לישון ויודע לו הדבר ושלח לה
 שבכל הפסקות לא יתוקן הפסד מלווה מלכה אחת, מייד קמה
 ואכלה.

מספר אחרונים (י"פרי מגדים, "מחצית השקל" ובעל "תורת שבת") ציינו להלכה כי
 חייבות הנשים בסעודה זו.

רבי אלימלך מליז'נסק כותב (אורחות חיים, ספינקא, ומובאים דבריו בספר "פסקי
 תשובות", שי) כי נשים אשר יאכלו סעודת מלווה מלכה - לא רק שיגרמו הנאה
 לעצם הנסכוי אלא אף יזכו ללידה קלה¹⁰. כמו כן, מובא בספר "רמזי שבת" (אות
 תשל"ג) בשם קדמונים, כי סעודת מלווה מלכה הינה סגולה אף לפרנסה.

סגולת הפרנסה לאדם המקיים את סעודת המלווה מלכה, מובאת אף בספר
 תורת המגיד מז'אטשוב (עמוד ק"ו), בו כתוב כי מי שישמור סעודת מלווה מלכה
 - בטוח הוא במזונות תמיד, ורמז לזה נלמד מהנאמר בספר תהילים (ק"י"ט, ק"י"ז):
 "סֵעֲדֵנִי וְאֶשְׂעָה, וְאֶשְׂעָה בְּחֻקֵיךָ תְּמִיד". כלומר, מי שמקיים את סעודתו -
 "וְאֶשְׂעָה", ובמה תהא ישועתו - "וְאֶשְׂעָה בְּחֻקֵיךָ תְּמִיד", וכן כותבת הגמרא
 במסכת ביצה (דף ט"ז, עמוד א') כי "חוק לישנא דמזוני הוא".

בספר "אליהו זוטא" מובא דיון מעניין נוסף לגבי סעודת מלווה מלכה, מהו
 הדין כאשר המשיך האדם את הסעודה השלישית לאחר החשיכה, האם יוצא
 הוא בכך ידי חובת סעודת מלווה מלכה. בדבריו, כותב ה"אליהו זוטא" כי שמע
 שמי שממשיך את הסעודה השלישית לאחר חשיכה אינו צריך לאכול עוד
 סעודה רביעית במוצאי שבת. מבואר ב"ערוך השולחן" כי אמור הדבר דווקא
 אם אכל האדם כזית בלילה.

לאור דברים אלו, ראיתי כי בספר "אלף למטה" (על ה"מטה אפרים" תר"ב, י"ח)
 לימד זכות על אותם שאינם נוהרים בסעודת מלווה מלכה, לפי שמצוי אצל
 תלמידי חכמים כי נמשכת הסעודה השלישית בדרך כלל אל תוך הלילה. אולם
 ב"תהילה לדוד" הקשה על דברי ה"אליהו זוטא", כיצד ניתן לקרוא לסעודה
 שלישית סעודת לווייה, הלא עדיין קיימת על האדם קדושת השבת, ואומר הוא
 בברכת המזון: "רצה והחליצנו ביום השבת". כמו כן, כותב אף ה"ט"ז כי הטעם
 לסעודה זו הינו ללוות את השבת, דבר הנעשה דווקא לאחר שיצא המלך, היינו
 לאחר הבדלה¹¹.

¹⁰ כן מובא גם בספר "מנחת שבת" (צ"ו, בהשמטות לסעיף קטן ל') ובספר "פתח הדביר" (ש', ב').
¹¹ בספר "רביד זהב" רצה ליישב הקושיה על ה"אליהו זוטא", ואמר כי בכך שמונחת מפה על השולחן עד
 לאחר הבדלה, יוצא בזה ידי חובה.

על אף כל הדעות אשר הובאו לעיל, יש לציין כי ישנם פוסקים הסוברים כי סעודה זו היא איננה חובה, וביניהם הריטב"א (שבת דף קי"ט, עמוד ב'), הרדב"ז (הלכות מתנות עניים ט', ג') וה"מגן אברהם" (רע"ד, ב') וכן נראה אף מלשונו של ה"משנה ברורה" (שי', ב') כי ניתן להקל בכך, אולם העושה סעודה זו - תבוא עליו ברכה. כך מסכם ה"משנה ברורה" את הסימן העוסק בליווי השבת:

ודע, דמכל מקום סעודה זו אינה חובה עליו כמו השלוש סעודות של שבת, דשם אסמכוהו אקרא וזה רק מצווה בעלמא, ונפקא מינה היכי דאי אפשר לו לקיים כולם.

ב"שולחן ערוך הרב" כתב על סעודה זו שאין היא חובה כל כך, אלא שזו מצווה מן המובחר.

אולם מובא ב"ערוך השולחן" (שי', ג'), אשר היה מגדולי פוסקי האחרונים, האומר על המקיים סעודה זו את הדברים הבאים: "רבים אין נזהרין בסעודה זו, והמקיימה - שכרו מרובה, וכל יראי אלוקים מתאמצין לקיימה..." ויהי רצון שנזכה לקבל שכר זה הן בעולם הזה והן בעולם הבא.